

ZDROJE A PŮVOD INFORMÁCIÍ, ICH POUŽITIE V SPRAVODAJSTVE – II

SVETLANA HLAVČÁKOVÁ

Citácie

*Priama reč dodá správe farbu, život a hodnovernosť.
Je ako dúšok čerstvého vzduchu.*

Správa je často založená na tom, kto, čo, kedy, kde, prípadne ako alebo prečo povedal, vyhlásil, oznámil. Novinári citujú dôležité, slávne a autoritatívne osobnosti, priamych účastníkov a očitých svedkov udalostí, ako aj ľudí, ktorí sú kompetentní vyjadriť sa k pertraktovanej téme. Citácia doslovne uvádza nejaký výrok alebo výňatok z textu. Pri citovaní je rozhodujúca presnosť, ale aj zreteľné oddelenie citácie od ostatného textu.

Tom Brady vo svojej knihe *The Craft of Interviewing* (Umenie rozhovoru) napísal: citácie sú „krátke a jedinečné útržky zo života“.⁶ Dodávajú správe autentickosť, bezprostrednosť, živosť, umocňujú jej dôveryhodnosť, a pretože majú „punc faktu“, pomáhajú zrekonštruovať udalosť. Výroky sprostredkujú atmosféru, prostredníctvom nich recipient nadväzuje kontakt s ich autormi a stáva sa priamym účastníkom udalosti. Podobne ako list, aj citácia je osobná, preto by ju mal vždy dopĺňať odkaz na zdroj – autora. Správa bez citácie je bez šfavy. Žiaľ, niektoré citácie nie sú ani krátke, ani brilantné, ba sú i bez života. Ak výrok neobsahuje žiadnu novú myšlienku, nie je dôležitý a ani zaujímavý či duchaplný, správu neobohatí. Citovať treba, ale nie vždy, nie všetko, nie každého a nie za každú cenu.

Kde citovať

Vďaka svojim prednostiam citácie patria takmer do všetkých agentúrnych spravodajských žánrov. S úvodzovkami však netreba preháňať. Záplava citácií robí správu neprehľadnou a bezvýznamné výpovede iba narúšajú plynulosť textu a iritujú recipienta. Vhodný výrok má svoje miesto už v niektorom z prvých troch odsekov správy, nemal by ho však obsahovať titulok. Opodstatnenie uvedenia citácií treba zväžiť v krátkych, bleskových a flešových správach. Podľa názoru niektorých odborníkov zo svetových agentúr je vhodné vyhnúť sa im aj v servisoch určených pre rozhlasové a televízne stanice, pretože úvodzovky sa nedajú vysloviť.

Kedy citovať či parafrázovať

Autor cituje vtedy, keď chce fakty (či už pravdivé, alebo lživé) **dokumentovať**, informáciu **vysvetliť**, **ilustrovať**, **podoprieť svoj zámer** názorom autoritatívnej alebo známej osobnosti, prípadne naznačiť úmysel **dištancovať** sa od jej slov. Aj v prípade **diskutabilných, sporných** tém, kde je dôležité presné znenie vyjadrenia osobnosti, alebo pri riešení **kontroverzných** problémov, kde sú zaujímavé rozličné náhľady,

⁶Citované podľa CAPPON, R. J.: *The Associated Press Guide to News Writing*. New York, Prentice Hall General Reference 1991, s. 79.

možno aplikovať túto techniku. Citovať treba, keď zdroj **osočí tretiu osobu, obviní** ju alebo keď s ním novinár/autor **nesúhlasí** či nechce súhlasiť. Základným predpokladom citovania je **doslovný záznam** výpovede, jej presné znenie. Ak novinár nemá k dispozícii zvukový alebo písomný záznam, radšej nech necituje.

Výnimočne dôležitý, zaujímavý alebo sporný výrok, ktorý sa mu nepodarilo presne zaznamenať, môže **parafrázovať** (voľne pretlmočiť). To však neznamená, že parafrázovať možno len vtedy, keď chýba doslovné znenie výpovedí účastníkov. Výhody tejto techniky sa dajú využiť aj v prípade príliš dlhých alebo ťažko zrozumiteľných výpovedí, ktoré treba skrátiť a zjednodušiť alebo ktoré obsahujú hrubé či nespisovné výrazy.

Parafrázovaním možno obísť aj nevhodný spôsob, keď zdroj niečo povie priveľmi zložito, odborne, nejasne, zmätene, nesúvislo, čo sa dá jednoducho pretlmočiť vlastnými slovami. Ani rozsiahle citácie nepodporia text, naopak, sú únavné. Parafráza v kondenzovanej podobe je rozhodne pôsobivejšia. Jej použitie v žurnalistike je identické s citovaním.

Čo citovať

Novinár by mal vedieť posúdiť, či výrok stojí za to, aby ho odcitoval priamo, nepriamo, prípadne ho radšej parafrázoval alebo úplne vynechal. Jednoznačne cituje významnú osobnosť, ktorá povie niečo závažné a navyše to povie unikátnym spôsobom. Ale citácia sa v spravodajstve uplatní aj vtedy, keď:

a) ide o výrok **nový** (dosiaľ neznámy a nezverejnený), **dôležitý** (dokáže ovplyvniť život jedinca či spoločnosti), **zaujímavý** (vzbudzuje pozornosť), **originálny** (pôvodný), **aktuálny** (v centre pozornosti, páľčivý), **nečakaný** (prekvapujúci), **spochybiteľný** alebo **sporný** (vyvoláva isté pochybnosti, je diskutabilný), ale aj **pozoruhodný** (hodný povšimnutia), **duchaplý** (dôvtipný, vynachádzavý), **výnimočný** (unikátny, mimoriadny, jedinečný), **znepokojujúci** (vyvolávajúci nepokoj) či **vtipný**,

b) sa vyjadruje k **zásadným** udalostiam, problémom, témam,

c) ju niekto vysloví **nezvyčajným spôsobom**,

d) obsahuje **sporné, kontroverzné** vyjadrenie, od ktorého sa chce agentúra dištancovať alebo vyjadriť svoj nesúhlas,

e) ide o **nevierohodné** alebo **nepravdivé** tvrdenie,

f) niekoho **osočuje, uráža a obviňuje**,

g) vyjadří niečo, čo od konkrétnej osobnosti nikto **neočakáva**,

h) názorne **ukáže** to, čo by bolo potrebné obsérne opísať či vysvetliť.

Citácia by mala predstaviť, stručne charakterizovať myšlienku osobnosti, sumarizovať jej názor, prezentovať zorný uhol, z ktorého problém alebo udalosť posudzuje, vyjadriť hodnotenie, demonštrovať city či pocity, poukázať na osobitý prístup. Mala by zodpovedať tomu, čo osobnosť skutočne vyriekla, s upresnením, ako to povedala (s úsmevom, vážne, dôrazne, ironicky), pretože spôsob môže ovplyvniť zmysel povedaného. Citácia je živá, vecná, stručná a obsažná.

Prečo agentúrne pokyny odporúčajú citovať nepravdivé a nepresné informácie (ak je pre príjemcu dôležité o nich vedieť), ale aj rozporuplné údaje, sporné východiská pri riešení problémov či rozličné názory na kontroverzné témy? Úvodzovky totiž nielen garantujú presnosť znenia, ale zároveň nimi možno naznačiť pochybnosť o správnosti výroku, v prípade nesúhlasu aj úmysel dištancovať sa od neho, ako aj iróniu, metaforu, nadhľad. Spravodajca však citácie zásadne len tlmočí, interpretuje, nikdy ich otvorene nespochybňuje, nekomentuje a ani nehodnotí. Ak potrebuje nejaký vý-

rok vysvetliť, urobí to v samostatnom odseku alebo v zátvorke (*Ako povedal: „Sú /skíni/ okrajovou skupinou...“*) či iným zreteľným spôsobom.

Úvodzovky upozorňujú na úryvok z prejavu, ktorý obsahuje dôležitý fakt alebo zaujímavý názor rečníka. Aj výpovede očitých svedkov a priamych účastníkov prírodnej katastrofy alebo iného nešťastia je potrebné odcitovať, pretože môžu následne poslúžiť pri rekonštrukcii udalosti. Stáva sa, že priami aktéri neskôr bagatelizujú svoju rolu v zavinení nehody, záchrancovia ju preceňujú a očití svedkovia zo strachu alebo z iného dôvodu odmietnu svedčiť.

Cituje sa aj z prieskumov verejnej mienky. Tieto informácie treba však vždy doplniť o údaje: kto, kedy a akým spôsobom uskutočnil prieskum, na akej vzorke (výber, počet respondentov) a z akých zdrojov bol financovaný.

A čo necitovať?

Povrchný, alibistický, ale aj ničnehovoriaci názor, podobne ako nezaujímavú, bezvýznamnú, starú alebo všeobecne známu myšlienku, fakt. Všeobecne známe vyjadrenia, ktoré boli verejne vyhlásené alebo sú dostupné z viacerých zdrojov, v novinárskom prejave síce možno použiť, netreba ich však umiestniť medzi úvodzovky a menovať zdroj (aj keď v rozhovore s autorom odzneli). Memento na záver, novinár nikdy necituje nič, čomu úplne nerozumie.

Ako citovať

V texte možno použiť **priame citácie** (priamu reč na začiatku i na konci označenú úvodzovkami), **nepriame citácie** (zreprodukované výpovede účastníkov, ktoré zachovávajú štýl a slovník ich autora, nie sú však označené úvodzovkami) a **parafrázovanie** (obsah prejavu alebo výroku novinár interpretuje vlastnými slovami). Kým pri citovaní ide predovšetkým o potvrdenie informácie, tzn. citácie plnia dokumentačnú úlohu, cieľom parafrázovania je skrátiť text, urobiť ho zrozumiteľnejším, jasnejším a prehľadnejším. V oboch prípadoch nesmie chýbať odkaz na **zdroj** výroku. V opačnom prípade budú tieto „útržky zo života“ samoúčelné a nefunkčné. Pri prvej zmienke nesmie chýbať meno a priezvisko, funkčné zaradenie, prípadne oficiálny názov inštitúcie, ktorú reprezentuje pôvodca výpovede (*Mikuláš Dzurinda, predseda vlády SR*). Pri druhej a ďalšej zmienke možno identifikáciu zdroja modifikovať (*premiér Dzurinda, úradujúci premiér*).

Citácia by mala byť vždy zreteľne oddelená od ostatného textu. V písomnom prejave graficky (úvodzovkami, pomlčkou), v hovorenom prejave intonáciou, upozorením alebo uvádzacou vetou. Keď citáciu tvorí **ucelená veta**, ukončí ju bodka, po ktorej nasledujú úvodzovky: *Ako pre tlač povedal premiér: „Naše vnútrostranícke spory postupne spejú ku konsenzu.“* Naproti tomu **fragment** citácie uzavreú úvodzovky a bodka zavŕši celú vetu: *Ako pre tlač povedal premiér, ich vnútrostranícke spory „postupne spejú ku konsenzu“.* Citovať by sa mali zmysluplné vety, pričom nadbytočné, vágne či nezrozumiteľné časti výpovede možno vynechať a nahradiť ich troma bodkami.

Z viacerých dôležitých a zaujímavých myšlienok možno vybrať niekoľko kratších citácií od jedného alebo niekoľkých autorov, ktoré nemusia byť zoradené v chronologickom poradí tak, ako boli vyslovené, ale korešpondujú so zámerom novinára. Tu treba opäť pripomenúť, zdroj konkrétnej citácie môže byť len jeden – nie *očiti*

svedkovia, ale očitý svedok; nie prítomní novinári položili otázku, ale redaktor denníka SME sa opýtal. Pri použití viacerých citácií z rozličných zdrojov by mal byť každý autor uvedený pri konkrétnom (svojom) výroku. Keď sú však viaceré výroky odcitované z jedného zdroja, netreba pri každom z nich identifikovať pôvodcu.

Citácii by mala predchádzať tzv. **uvádzacia veta**, ktorá kompletne identifikuje autora výroku (meno, priezvisko, funkcia alebo titul /ak sú relevantné/, príp. inštitúcia), kedy, kde a pri akej príležitosti myšlienka či názor odzneli. **Identifikácia zdroja** informácie patrí spravidla **pred odcitovaný výrok**. Mimoriadne dôležitý zdroj sa niekedy uvádza už v titulku. Čitateľ i poslucháč má právo od začiatku vedieť, kto je autorom výpovede, a otázka: kto to vlastne hovorí? by nemala zaznieť. Veď rozhodnutie pokračovať v čítaní či počúvaní novinárskeho prejavu často závisí práve od toho, kto v ňom vystupuje. Je prejavom neúcty nechávať recipienta v nevedomosti až po posledné slovo citovaného textu. Výnimkou sú výroky mimoriadneho významu, ktorými možno spravodajský text začať a zdroj menovať na konci, ale aj krátke, jednovetné citácie bezprostredne nadväzujúce na obsah informácie.

A ako necitovať?

Pri citáciách pozostávajúcich z **niekoľkých viet** sa niekedy možno stretnúť s praxou, že autor myšlienky je uvedený po prvej vete. Potom však už citáciu netreba prerušovať. Zbytočné je tiež po každej vete zdôrazňovať: *dodal, pokračoval, povedal na záver.*

Ukázalo sa, že prerušiť **jednovetnú** citáciu uprostred, menovať jej autora a potom pokračovať v jeho výpovedi, predstavuje pre príjemcu prekážku vo vnímaní súvislej myšlienky. Rovnako neprehľadné sú dve bezprostredne po sebe nasledujúce citácie od rôznych autorov. Aby nedošlo k nedorozumeniu a citácie nesplynuli do jednej, pred druhým výrokom možno ako predel použiť uvádzaciu vetu. Treba tiež dať pozor na to, aby sa predchádzajúci odsek nekončil jedným a ďalší nezačínal iným výrokom z toho istého zdroja, pretože to vyvoláva dojem dvoch rečníkov. V tomto prípade je vhodnejšie druhý odsek uviesť slovami: *Tiež dodal, Ako ďalej povedal* a podobne. Keď sa novinár rozhodne použiť útržok citácie v titulku, odporúča sa potom odcitovať jej celé znenie v ďalšom texte správy, najlepšie už v prvom odseku.

Do citácie samotnej už ďalšie úvodzovky nepatria. Iróniu, **fragment** či idióm netreba za každú cenu označiť úvodzovkami. Dnešný recipient je dostatočne vzdelaný a rozhladený, aby náznak, zámer autora pochopil. Úvodzovky sú namieste len vtedy, keď fragment tvorí nezvyčajné slovné spojenie. Prehľadnosť sa dá docieľiť iným grafickým stvárnením. Ak chceme niečo v texte objasniť, treba si pomôcť radšej parentézou v zátvorke, medzi čiarkami alebo pomlčkami: *„Pre premiéra Klause bolo typické heslo ‘uťahovania opaskov’, pre nás (ČSSD) ním bude ‘uvolňovanie opaskov’,“ povedal...*

Jednoslovný či viacslovný fragment použitý v texte správy treba zreteľne oddeliť aj od odcitovaného súvislého výroku tak, aby nenasledovali po sebe. Nie: *Podľa premiéra nás čakajú časy „uťahovania opaskov“.* „*My všetci musíme prispieť k zvýšeniu produktivity,*“ *povedal.* Ale: *Čakajú nás časy „uťahovania opaskov“, povedal premiér.* „*My všetci musíme prispieť k zvýšeniu produktivity.*“

Citáciu redaktor či spravodajca **formuluje presne** a z cudzieho jazyka ju **prekladá verne**. Tu treba dať pozor na idiómy a slovné hračky, ktoré sa ťažko prekladajú. Pri sporných alebo kľúčových výrazoch je vhodné doplniť preklad pôvodným znením

v zátvorke. Zdroj (najmä oficiálny) novinár **necenzuruje** a jeho slová **neopravuje** ani inak **neupravuje**. Priamu reč označenú úvodzovkami nemožno dopĺňať, ale ani vytrhávať z kontextu a tendenčne skresľovať jej zmysel (tzn. prispôsobovať ju zámerom novinára). Pôvodný je aj slovosled a vyjadrovacie prostriedky, ktoré nemožno nahrádzať výstižnejšími či presnejšími výrazmi. Novinár by mal postupovať eticky a čestne. Dovoľené sú len menšie gramatické a stylistické opravy. Nejde pritom o to, aby skrátil prejav rečníka a očistil ho od nespisovných slov alebo zlozvykov (všetkým sú známe rozpačité *prosto, teda, nuž, takže*). Cieľom nie je zavŕcať sa autorovi výroku, ale urobiť text čítavým a tak prístupným recipientovi. Spisovný prejav sa nielen ľahšie píše, ale aj číta a prijíma.

Niekedy sa zdroj opakuje, inokedy zdĺhavo objasňuje to, čo je verejnosti známe, alebo je príliš vedecký či inak nezrozumiteľný. V takomto prípade možno nefunkčnú časť výroku buď parafrázovať, alebo úplne vynechať (v texte to graficky znázornia tri bodky). Zložitejšia je úprava **hovorovej reči, žargónu** či **dialektu**, ktoré sú síce prirodzenou súčasťou priamej, interpersonálnej komunikácie, v písanej forme však môžu pôsobiť smiešne až výsmešne, ale aj nezrozumiteľne a ťažkopádne. Keby sa ľudia v niektorých situáciách vyjadrovali spisovne, znelo by to škrobene a afektovane. Preto je rozhlasový a televízny prejav hovorovejší, živší. Vo všeobecnosti však recipienti očakávajú od médií spisovný jazyk, a tak treba pozorne zvážiť, kedy možno hovorovú reč a dialekt (so všetkými ich negatívami) v texte ponechať a kedy ich „preložiť“ do spisovnej slovenčiny. Nárečie a žargón môžu navyše spôsobiť problém prekladateľom (v spravodajstve do zahraničia), ale aj rozhlasovým a televíznym hlásateľom a moderátorom. Preto je žiaduce v správach slangové slová pomocou vsuvky vysvetliť alebo ponúknuť abonentom aj parafrázovanú spisovnú verziu výroku.⁷

Nárečie, odborný alebo iný žargón môžu dodať správe kolorit, vtip, navodiť atmosféru udalosti, zdôrazniť typickú črtu osobnosti, priblížiť prostredie, z ktorého pochádza, spresniť myšlienku. Spravodajca by však touto cestou nemal citovanú osobnosť zosmiešňovať. Človeka, ktorý neovláda spisovný jazyk a vyjadruje sa v nárečí, nesprávne používa odborné termíny a cudzie slová, alebo naopak je nimi jeho reč pretkaná, je správnejšie parafrázovať. Citovať nárečie je pomerne ťažké. Môže si to dovoliť len ten, kto nárečie (a jeho osobitý prepis) dôverne pozná. Navyše prízvuk sa písaným slovom takmer vôbec nedá zachytiť. Ak by novinár nemal odcitovať výrok v nárečí autenticky, nech sa o to radšej nepokúša.

Do spravodajstva nepatria ani **vulgarizmy a obscénne výrazy**. A to aj napriek tomu, že mnohé z nich sa už udomácnili nielen vo vysokej politike, ale aj v nemocniciach, na školách a v kultúrnych ustanovizniach (v divadlách, kinách, ba aj v literatúre). Novinári by nimi nemali urážať svojho čitateľa, poslucháča, diváka. Netreba posúvať platné normy na úroveň ulice. Hranice únosnosti sú v každom médiu rôzne, všeobecne však platí, že vulgarizmy treba citovať len vtedy, keď sú kľúčové v obsahu správy, dokumentujú ho alebo umožňujú jeho lepšie pochopenie, čo sa však stáva zriedkavo. Väčšine publika stačí naznačiť takýto výraz začiatočným písmenom a zvyšok slova vybodkovať. Podľa zvyklostí v agentúre AP, v prípade, že text obsahuje vulgárne a obscénne výrazy, treba na to upozorniť abonentov už na začiatku správy

⁷The Associated Press Stylebook. New York, The Associated Press 1980, s. 67. Reuters Style Guide. London, Reuters 1995, s. S7.

samostatnou poznámkou (napr.: *Piaty odsek správy obsahuje výrazy, ktoré môžu byť pre niektorých čitateľov urážlivé.*), až potom inkriminované výrazy odcitovať v samostatnom odseku, ktorý sa dá ľahko z textu vyňať. Reuters zasa neodporúča citovať hrubosti náhodného človeka z ulice, športovca, vojaka. Naopak, v prípade osobnosti známej z verejného života je to niekedy až žiaduce. Tu sa totiž ponúka otázka, či takýto človek je hodný svojho úradu.⁸

Podobné upozornenie by malo viesť aj obrazovú a textovú správu, ktorej obsah sa dotýka **krutosti** a **násilia**. Najmä televízne stanice a farebné časopisy niekedy až pričasto ponúkajú krvavé zábery nevhodné nielen pre deti, ale aj pre citlivých ľudí, a to aj počas dňa.

Koho citovať

Novinári citujú v prvom rade **významné** osobnosti. Ich význačnosť sa pritom odvíja od typu periodika – ústredné médiá si budú v tomto zmysle všímať predovšetkým vládnych a štátnych predstaviteľov, oficiálnych reprezentantov cudzích krajín a osobnosti z kultúry, vedy, športu s celoštátnym významom. V centre pozornosti regionálnych alebo miestnych periodík, rozhlasových a televíznych staníc sú najmä zástupcovia komunálnej sféry. Príjemca sa zaujíma aj o názory **známych** alebo **slávnych** ľudí. Ich výroky sú pre novinárov cenné, pretože informáciu zatriktívňujú.

V sporných otázkach, pri riešení zložitých problémov či rôznych konfliktov sa uplatnia výpovede **autoritatívnych** osobností. Sú to práve odborníci na pertraktovanú problematiku, ktorých vyjadrenie u recipienta zaväzujú, na ktoré čaká, aby si mohol utvoriť vlastný názor. V tomto prípade okrem mena a priezviska treba uviesť aj profesiu, funkčné zaradenie, prípadne dosiahnuté vzdelanie (akademický titul, vedecko-pedagogická hodnosť) autora výroku. Sú to doplnkové údaje, ktoré potvrdzujú jeho kompetentnosť. Pripomeňme, že funkcie aj tituly sa v novinárskom texte uvádzajú v závislosti od témy – ak ide o problém, ktorý sa vyskytol na parlamentnej pôde, autoritou je *Peter Hora, predseda NR SR*. V prípade, že ide o vyšetrovanie kriminálneho činu, najkompetentnejší bude *minister vnútra SR Jozef Jeleň*. V obidvoch prípadoch sú ich akademické tituly (*MUDr.*, *JUDr.* a iné) irelevantné. Ak sa však poslanec *Peter Hora* vyjadruje k zdravotníckemu problému a minister *Jozef Jeleň* k legislatívnej úprave, ich stanoviská budú pôsobiť kompetentnejšie, keď budú podopreté dosiahnutou úrovňou akademického vzdelania a služobným titulom: *MUDr.*, *JUDr.*, *CSc.*, *DrSc.*, *profesor na lekárskej fakulte*, *docent na právnickej fakulte*.

Niekedy ide novinárom predovšetkým o **kompetentnosť úradu**, nie osoby, ktorá ho reprezentuje. Preto rozhodujúca bude funkcia, prípadne profesionálne zaradenie autora výroku, nie jeho meno. Pre médium s celoštátnou pôsobnosťou tak v prípade vyšetrovania ekologickej katastrofy miestneho rozsahu bude zaujímavý výrok *primátora Levoče*, *lekára záchranky*, *vyšetrovateľa mestskej polície*. Ich mená sú pre väčšinu občanov neznáme, a preto v správe nemajú veľký význam. V regionálnom meradle však môžu byť dôležité, pretože tu predstavujú autoritu.

V správach z tlačových konferencií a brífingov sa novinári často odvolávajú na **hovorcov**. Pre verejnosť je zvyčajne podstatná inštitúcia, ktorú zastupujú a v mene

⁸The Associated Press Stylebook: c. d., s. 155. Reuters Style Guide: c. d., s. O1.

ktorej hovoria, preto ich možno uvádzať bez mena (*hovorca Ministerstva kultúry SR, hovorca VSŽ, hovorkyňa magistrátu*), pravda, ak nejde o osobu známu a autoritatívnu alebo o často citovaných hovorcov ústavných činiteľov či politických strán. Aj vyjadrenie menej významného hovorcu k závažnej otázke, alebo keď tlmočí dôležité vyhlásenie, treba doplniť jeho menom. Uviesť hovorcu prezidenta, predsedu vlády alebo úradu vlády bez mena sa však môže považovať za nezdvorilé. Pre miestne a regionálne médiá sú autoritou hovorcovia na príslušnej úrovni.

Často citovanými zdrojmi sú tiež **analytici**. Aby ich vyjadrenia boli kompetentné, treba vždy doplniť, o akého analytika ide – politického, vojenského, finančného. **Novinár nikdy necituje (a teda ani nemenuje) sám seba.**

K dostatočne autoritatívnym zdrojom spravodajských agentúr patria **médiá**. Pri citovaní výrokov z verejne (mediálne) prístupných podujatí netreba menovať televízne stanice, ktoré ich vysielajú v priamom prenose (v reálnom čase). Ani agentúrou prevzatý výrok, ktorý opublikovalo viacero denníkov a ktorý odznel na tlačovej konferencii prístupnej všetkým médiám, netreba doplniť odkazom na konkrétny zdroj. Za pôvodcu informácie postačí označiť všeobecne tlač (*Ako v rozhovore pre tlač uviedol premiér...*). Keby agentúra menovala len niektorý denník, ostatné noviny by jej správu pravdepodobne ignorovali, pretože by tak propagovali konkurenčné periodikum. V zahraničnom (zo zahraničia) a exportnom (do zahraničia) spravodajstve by však svoje zdroje mala menovať vždy.

Rovnako postupuje, keď prevezme informáciu z exkluzívneho rozhovoru politika či vládneho úradníka len pre jedno médium – v texte správy identifikuje konkrétnu televíziu, denník, rozhlasovú stanicu. Platí to, prirodzene, aj na všetky pôvodné prejavy a relácie. Ide nielen o etiku, ale aj o presnosť. Názov média totiž môže indikovať politický názor, ktorý prezentuje. Všeobecnú identifikáciu ako *lavicovoorientovaný denník, verejnoprávny rozhlas* či *bulvárne noviny*, ktorá obsahuje prvok hodnotenia, treba ponechať recipientovi a nerobiť rozhodnutia za neho. A pretože netreba zabúdať, že agentúra je spoluzodpovedná za všetko, čo ňou menovaný zdroj povie, z tlače, rozhlasu a televízie by nemala prevziať informácie, ktoré si následne neoverí a nepotvrdí.

K solídnym agentúrnym zdrojom informácií možno zaradiť **očitých svedkov** a priamych účastníkov udalostí. Agentúra Reuters odporúča uvádzať výroky z takýchto zdrojov pri udalostiach mimoriadneho významu, ktoré do vysielania zaraďuje prednostne. Keď ide o agentúrneho spravodajcu, treba ho uviesť ako – *nášho spravodajcu, korešpondenta agentúry AP* a podobne.

Informácie „off the record“ a „on the record“

Keď niekto povie: „Môžete ma v tejto súvislosti odcitovať“, pravdepodobne očakáva, že to novinár neurobí. Chce tým vlastne naznačiť, že si je istý svojou pravdou a že sa nebojí či nehanbí verejne ju povedať. V každom prípade sú to sladké slová pre uši každého žurnalistu.⁹ Pôsobivosť a silu citácií netreba dokazovať. Ale ako postupovať pri získavaní informácií, keď zdroj odmieta publicitu svojho mena, prostredia, v ktorom pôsobí, alebo poskytnutých informácií?

⁹The Missouri Group: BROOKS, B. S. – KENNEDY, G. – MOEN, D. R. – RANLY, D.: News Reporting and Writing. New York, A. P. 1992, s. 119.

Dôvody anonymity

V agentúrnej, a v žurnalistickej praxi vôbec, kompetentné zdroje často sprístupňujú novinárom informácie, ktoré sú pre ich prácu dôležité. Môže ísť o tzv. **backgroundové** či zákulisné informácie, ktoré slúžia predovšetkým predstaviteľom siedmej veľmoci, aby sa lepšie zorientovali v problematike. Keď chce novinár o niečom kompetentne informovať, najmä o citlivej a zložitej téme, musí sa v nej najprv sám vyznať, vidieť ju v súvislostiach. Na to potrebuje viac informácií, ako je potrebné zverejniť. Okrem toho oficiálni úradníci, ktorí majú prístup k informáciám, ich tak upozorňujú aj na „správne miesta“, kde by mali byť „v správnom čase“, čiže dávajú im tipy. Niekedy tieto zdroje vyžadujú ako protislužbu zachovanie vlastnej anonymity, stáva sa, že sú dokonca proti zverejneniu i samotnej informácie. Ďalšiu alternatívu predstavuje informácia, ktorej zverejnenie by mohlo **ohroziť** kariéru, slobodu, ba i život jej pôvodcu. Prax pozná množstvo prípadov, keď zdroj závažných informácií sa snaží pomôcť pri odhalovaní nepravostí, z rozličných príčin však odmieta publicitu. Môže sa báť o vlastný život, o svoju rodinu, dôvodom je často aj strach zo straty zamestnania či slobody.

Inokedy oficiálny zdroj nie je ochotný niesť plnú **zodpovednosť** za svoje slová a z toho dôvodu sa usiluje skryť pod plášť anonymity. Sú situácie, keď nemožno publikovať všetky údaje aj preto, lebo by to mohlo napríklad zmariť priebeh ďalšieho vyšetrovania, vystaviť nebezpečenstvu informátora alebo svedkov, vystrašiť podozrivých, upozorniť ich na to, čo už vyšetrovatelia zistili, alebo vyvolať paniku medzi ľuďmi. A niekedy jednoducho nie je žiaduce prezradiť informátora, aby polícia neprišla o spojku s podsvetím.

V západnom i domácom novinárskom prostredí sa vyvinula metóda, ktorá rešpektuje tak pranie informátora ostať v anonymite, ako aj právo novinára a verejnosti na informácie. Anglickými termínmi „on the record“ (určené na zverejnenie s uvedením zdroja, na záznam) a „off the record“ (dôverná, neverejná informácia, mimo záznamu) zdroje upozorňujú na to, o aký druh informácie pôjde – **oficiálne** či **neoficiálne**. Zneužitím alebo nerešpektovaním zdroja sa novinár vystavuje strate dôvery.

Informácie „on the record“ (**oficiálne**) sú publikovateľné a ich zdroj vrátane inštitúcie, ktorú zastupuje, ako aj jeho funkciu možno menovať. Vyjadrenie „off the record“ (**neoficiálne**) znamená dôvernú informáciu, ktorú politik, vládny činiteľ alebo iný zdroj poskytol novinárovi mimo oficiálnej časti interview, tlačovej konferencie alebo súkromného rozhovoru s tým, že nie je určená verejnosti. Zdroj by mal **vopred** upozorniť na to, o aký druh informácie pôjde, pričom novinár sa svojím súhlasom zaväzuje akceptovať jeho pranie a jeho anonymitu chrániť, a to aj vtedy, keby z toho mali pre neho vyplynúť sankcie.¹⁰ Súvisí to s novinárskou etikou a osobnou korektnosťou. Napokon, umožňujú to aj mnohé platné zákony vo svete. Na Slovensku došiaľ pôsobí mediálny zákon z roku 1966, ktorý v § 13 konkretizuje povinnosť štátnych orgánov vo vzťahu k novinárskej obci. Paragraf 13 ods. 3 umožňuje poskytnúť informácie potrebné na vlastnú informovanosť novinárov, ktoré však nie sú určené na uverejnenie. Právo novinárov na redakčné tajomstvo (na utajenie informačného zdroja) bolo zakotvené aj v podobe povinnosti ochrany redakčného tajomstva v § 12 ods. 2.

¹⁰Reuters Style Guide: c. d., s. U2–U3.

Pri novelizácii mediálneho zákona v marci 1990 však táto povinnosť nebola do nového znenia právnej normy zahrnutá.¹¹

Upozornenie informátora, že šlo o neoficiálnu informáciu („off the record“) by nemalo prísť až po jej odznení. Keď zdroj najprv informuje a potom zakáže jej publicitu, má smolu. Právo informovať je na strane novinára. Z americkej praxe je známy príklad, keď David Gergen, bývalý riaditeľ komunikácií za prezidentov Ronalda Reagana a Geralda Forda, ako aj autor prejavov prezidenta Richarda Nixona „pozabudol na pravidlá“. Na výročnej konferencii Americkej asociácie reklamných agentúr (AAAA), ktorá sa konala vo Washingtone, hovoril o politike americkej administratívy voči protijadrovému sentimentu vysokoškolákov v Európe. Odrazu sa uprostred vety zarazil a opýtal: „Je to všetko ‚off the record‘, však?“ Zozadu sa ozvalo: „Nie.“ Bol to spravodajca Associated Press, ktorý ako jediný novinár medzi reklamnými pracovníkmi bol zorientovaný.¹²

Neoficiálne informácie poskytujú spravidla štátne orgány buď pre vlastnú potrebu novinára, v tom prípade ich nemôže použiť, alebo ich zverejnenie zdroj dovoľí pod podmienkou, že agentúra (novinár) zachová jeho anonymitu. Termín neoficiálne teda môže vyjadrovať:

– „*Off the record*“ – informáciu nesmieš použiť! (Je len pre osobnú potrebu novinára, nezverejňuje sa ani informácia, ani zdroj.)

– „*Not for attribution*“ – informáciu môžeš použiť, ale nikomu ju nepripisuj!

– „*Background*“ – informáciu smieš použiť, zdroj všeobecne špecifikuj!

– „*Deep background*“ – informáciu môžeš použiť bez uvedenia pôvodcu!¹³

Ale novinári k tejto diferenciácii pristupujú rôzne. Niektorí pojmy stotožňujú, iní ich dôsledne rešpektujú. Pretože poskytovanie neoficiálnych informácií si môže každý novinár vysvetliť inak, je dôležité, aby dohoda s informátorom bola jednoznačná.

Treba pripustiť, že zverejnenie informácie z nemenovaného zdroja je zradné – takéto správy vzbudzujú nedôveru, podnecujú podozrievavosť, vyvolávajú pochybnosti o ich pravdivosti a v konečnom dôsledku znižujú prestíž novinára i médiá. Celkom ľahko sa môže stať, že zdroj, ktorý nechce byť menovaný, jednoducho klame, má v úmysle niekoho zdiskreditovať alebo prostredníctvom médií testuje reakciu verejnosti na určité vyhlásenie či plánovaný čin. Skúsení diplomati a politici veľmi šikovne využívajú novinárov pri prieskume verejnej mienky. Pretože agentúra nesie zodpovednosť za text správy vrátane odcitovaných pasáží, mylná, urážlivá alebo nepravdivá informácia je aj jej blamážou. Poukazovať ex post na autorstvo pôvodného zdroja neobstojí. Dôvera odberateľov je naštrbená.

Inou otázkou je, či treba vždy rešpektovať zákaz informátora nepublikovať informáciu. Niektoré zdroje totiž informujú neoficiálne – „off the record“ – zo zvyku alebo z túžby byť zaujímavým. Dôležité je správne posúdiť, o akú informáciu ide. Ak je verejne vyhlásená, všeobecne známa alebo dostupná, niet dôvodu nepoužiť ju. Takisto osobná prítomnosť novinára pri nejakej roztržke, rozhovore či na rokovaní si nevyžaduje ďalšie autorizovanie. Tlačový zákon v § 13 ods. 2 vymedzuje, kedy u nás možno odmietnuť prístup k informáciám alebo ich neposkytnúť. Okrem iného sem

¹¹Podrobnejšie pozri HORŇÁK, P. – ŠEFČÁK, L.: Etika reklamy. Etika žurnalistiky. Bratislava, SOSRA 2000, s. 186–190.

¹²The Missouri Group: c. d., s. 139.

¹³The Missouri Group: c. d., s. 138.

patrí: „predmet štátneho, hospodárskeho alebo služobného tajomstva, skutočnosť, ktorej zverejnenie by preukázateľne mohlo poškodiť záujmy štátu alebo spoločnosti, a napokon skutočnosť, ktorej zverejnenie je v rozpore so zásadami ochrany práv občanov“.¹⁴

Prístup médií k nemenovaným zdrojom je odlišný. Niektoré ich zásadne odmietajú, iné sa tým ako s problémom vôbec nezaobierajú. Renomované agentúry sa prihovárajú za to, aby sa informácie z nemenovaných zdrojov publikovali len vtedy, keď je zrejmé, že anonymitu zdroja treba chrániť v záujme vyšších cieľov.

Sú však situácie, keď informáciu možno, ba dokonca treba zverejniť napriek zákazu informátora, a to aj vtedy, keď agentúra nie je presvedčená o jej absolútnej vierohodnosti alebo keď ide o tajnú informáciu. Týka sa to predovšetkým potenciálneho ohrozenia bezpečnosti štátu alebo všeobecného spoločenského záujmu. Takúto informáciu treba uviesť spolu so sprievodným textom, ktorý zdôvodní postup agentúry a jej zámer. Zdroj pritom môže zostať v anonymite. Každá agentúra musí podobný krok všestranne zvážiť, pretože ním podstupuje nielen riziko zneužitia informácie, ale aj to, že vyvolá paniku v istej skupine ľudí. O informáciach, ktoré majú uvedený potenciál, referuje len po zistení, že potreba informovania verejnosti má prednosť pred dôvodmi zachovania tajnosti. Právo na redakčné tajomstvo však rozhodne neplatí v prípade, keď sa informácia týka plánovania zločinu či ohrozenia ústavného poriadku.

Adresa autorky: PhDr. Svetlana Hlavčáková, CSc., Katedra žurnalistiky FiF UK, Štúrova 9, 811 02 Bratislava
T: 07/5296 4192, F: 07/5292 6530, e-mail: kzur@fphil.uniba.sk

¹⁴Podrobnejšie pozri HORŇÁK, P. – ŠEFČÁK, L.: c. d., s. 187.